

doi: 10.15388/Baltistica.57.2.2499

Luise Kempf, Damaris Nübling, Mirjam Schmuck (Hrsg.), **Linguistik der Eigennamen**, Berlin, Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2020, 432 p.

Siekiant parodyti onimų funkcionavimo kalboje ypatumus ir palengvinti vartotojams jų interpretaciją, imta rašyti skirtingų kalbų vardų gramatikas. Plačiau specifinėmis tikrinės leksikos ypatybėmis pradėta domėtis nuo XX a. antrosios pusės, o sisteminiai onimų gramatikos tyrimai suintensyvojo XXI a. Aptariamasis laikotarpis tęsia ir plėtoja Friedhelmo Debus, Johannes Helmbrecht, Damaris Nübling, Ritos Heuser bei kitų šioje srityje dirbančių tyrėjų iškeltas ir iširtas problemas. Tuo tarpu sisteminiuose kapitaliniuose onomastikos veikaluose (plg. Eichler ir kt. 1995; 1996; Hough 2016) vardų gramatikai dėmesio rodyta nedaug, nors ir siekta išryškinti tikrinės leksikos specifiką iš teksto lingvistikos, pragmatikos perspektyvų (Brendler, Brendler 2004).

Kadangi onimai dažnai sudaromi, kuriami ir vartojami kitaip nei apeliatyvai, tai dėl to jie pasižymi specifinėmis ypatybėmis. Iki šių dienų onimai laikomi daiktavardžio dalimi, nors neturi reikšmės, kartais kaitomi kitaip nei tos pačios formos apeliatyvai; taip pat jie gali būti žodžių junginiai, turintys monoreferentinę funkciją, dėl kurios ir lai-

komi *Nomina propria*. Onomastai daug tyrė kalbos istorijai svarbią onimų – ypač hidronimų, oikonimų, antroponimų – kilmę, nuošalyje palikę funkcinius, formaliuosius ar pragmatinius onimų vartosenos klausimus, su kuriais kasdien susiduria kalbos vartotojai.

Pristatoma knyga nuo ankstesnių srities darbų skiriasi nuosekliu ir sisteminiu duomenų tyrimu bei sinchronijos ir diachronijos skirtimi. Leidinyje publikuojami straipsniai daugiausia reprezentuoja vokiečių kalbos ir įvairių jos atmainų – ne tik aprašytos bendrinės kalbos, bet ir dialektų, šnekamosios kalbos – medžiagą, nors dėmesio skirta vakarų ir šiaurės germanų kalboms (Michelle Waldispühl darbas) bei aptarti kitų – romanų – kalbų reiškiniai (Antje Lobin, Javier Caro Reina darbai). Leidinyje daugiausia remiamasi antroponimais, tačiau yra ir toponimų, prekių ženklų vardų analizės.

Minėto pobūdžio sisteminių lietuvių onimų gramatikos tyrimų kol kas nėra, dėl to pristatomo leidinio tyrimo problematiką stengiamasi pailiustruoti lietuvių vardyno medžiaga. Suprantama, kad be kitų priešasčių, atskirų kalbų onimų gramatikoms atsirasti reikalingi

atlikti nuoseklūs skirtingų onimų grupių sudarymo, sandaros, vartosenos ir kt. tyrimai, kurių Lietuvoje dar stokojama.

Kitų kalbų onimų tyrėjai nustatė, kad atskirose lingvistikos srityse įvairūs tikrinės leksikos vartojimo aspektai yra kitokie nei apeliatyvų. Viena tokių sričių – ortografija, nes dėl nusistovėjusios vartosenos onimų variantai išvengia ortografinio vienodinimo, susidaro apeliatyvo ir onimo homofonai, plg. lie. pvd. *Kiaras* šalia lie. pvd. *Keras, keras*, ar onimai, saugant morfemų sudėtį, turi išlaikę specifinę dabartiniams apeliatyvams neįprastą formą, plg. lie. pvd. *Piaulas* ir lie. *pjaulai, pjaulas*. Toks onimų atsparumas normai yra aktualus rašytinės kalbos tyrimams, ypač tose kalbose, kur onimai išsaugojo anksčiau vartotų grafemų kombinacijas, ir sudaro sąlygas tolesnei analizei, ypač kalbų kontaktų, kontekste.

Kita sritis yra fonologija, nes tikriniai žodžiai kartais nepaiso fonotaktikos taisyklių, plg. lie. pvd. *Brvainis* šalia lie. pvd. *Barvainis*, sudarytos iš įpras-tos sandaros dėmenų *bar-* ir *vain-*, lie. pvd. *Ptkšrevičius* šalia lie. pvd. *Pikšrys, pikšris*. Pasitaiko atvejų, kai tos pačios formos leksika yra kitaip kirčiuojama nei apeliatyvinė, plg. lie. v. *Áudra* šalia *audrà*, arba daugiskaitą rodantis kirtis tikrinėje leksikoje atlieka distinktyvinę funkciją identifikuojant sutuoktinius nuo tos pačios giminės vyrų, plg. lie. *bajoraičiai* „daug bajoraičių“ ir sutuoktiniai *Petraičiai*, broliai *Petraičiai*. Kalbose, turinčiose laisvąjį kirtį, tikrinės ir

apeliatyvinės leksikos kirčiavimo skirtumų turėtų būti nemažai, o kai kurie onimai gali būti išsaugoję archajiško kirčiavimo bruožų.

Ypač yra turtinga divergencija tarp fleksinės ir darybinės vokiečių kalbos onimų morfologijos. Tokia padėtis susidarė dėl skirtingo apeliatyvų ir onimų linksniavimo, nuo pavadinamo objekto priklausančios žodžio giminės ir todėl skirtingų objektų pavadinimai, kurių pamatas – tas pats apeliatyvas, gali būti ne tos pačios giminės. Būtent kitokios kalboje vartojamos daugiskaitinės tikrinių žodžių formos, kaip ir giminystės terminų, leidžia juos identifikuoti kaip tikrinius žodžius (be vokiečių kalbos apeliatyvams būdingų fleksijos, umliauto). Nuo artikelio priklausantis tikrinio žodžio giminės pasirinkimas neaktualus lietuvių kalbai, bet atvejų, kai tos pačios formos onimai kaitomi kitaip nei apeliatyvai yra lietuvių kalboje, plg. Sg. Voc. lie. pvd. (*pone*) *Seniūnai* šalia lie. *seniūne*. Lietuvoje susidarius galimybei moterims turėti pavardes su *-ė* (vietoj *-ienė*), atsirado apeliatyvams nebūdingų moteriškos formos asmenvardžių, plg. mot. pvd. *Katinė* (Katino žmona ar dukra) šalia *katė*, *Žqsinė* (Žqsinos žmona ar dukra) šalia *žqsis*. Apskritai lietuvių išplėtotą moterų pavardžių sistema, kuri remiasi šeimine padėtimi, yra unikali, o tokiu būdu sudarytų apeliatyvų galima rasti pasakose, kuriuose apibūdinta gyvūnų šeiminei padėtis, plg. *kiškis* ir *kiškienė*.

Atskira vokiečių kalbos sritis yra oniminiai dūriniai. Kitaip nei apeliatyvų, priklausomai nuo leksikalizacijos laipsnio jų pirmasis oniminis dėmuo nuo antrojo gali būti atskirtas grafiniais ženklais. Tuo tarpu įmonių ir produktų vardai dažniau yra sudėtiniai pavadinimai, kurių pirmasis narys yra iš asmenvardžio atsiradęs būdvardis, turintis specifinę prie jo pridėtą ir kartais apostrofu atskirtą priesagą. Taip pat iš kelių žodžių sudaryti pavadinimai gali turėti ir skirtingą sintaksinę struktūrą, kuri dažnai priklauso nuo tikrinio žodžio pobūdžio. Šiais aspektais, atrodo, lietuvių kalboje vartojami onimai ryškiai lyg ir nesiskiria nuo apeliatyvų, bet matyti, kad dalies Lietuvoje sukurtų produktų pavadinimai registruoti vien genetyvo linksniu, kuris derinamas prie objekto pavadinimo, plg. „Agotos“ duona, „Senolių“ pienas šalia sūris „Džiugas“, vanduo „Tichè“.

Dabartiniais laikais vis aktualesnė tampa vardų pragmatika. Vokiečių kalboje pragmatiniai procesai matomi iš lyties ir gramatinės giminės, laikomos degramatikalizuotu sociopragmatiniu žymikliu, nesutapimų, liudijamų artikeilio. Tuo tarpu lietuvių kalboje pragmatiškai vis aktualesnės tampa nekaitomos moterų pavardės: kitaip nei tos pačios formos vyrų pavardės, rišliame tekste jos nelietuvinamos, neturi moteriškos giminės žodžiams būdingų linksnių rodiklių ir dėl to atpažįstamos kaip moterų asmenvardžiai, nors neturi jokių morfologinių rodiklių – moteriškos giminės

žodžių galūnių *-a*, *-ė*, būdingų moteriškos giminės apeliatyvams (išskyrus kelis nekaitomus žodžius *žiuri*, *aveniu* ir kt.).

Tai akivaizdžiai liudija egzistuojant specifinę kiekvienos kalbos vardų gramatiką. Pasirėmus atliktais tyrimais, aptariamajame rinkinyje toliau pildomos šios srities žinios. Knygą sudaro trys skyriai – fonologijos ir morfologijos, morfosintaksės bei pragmatikos.

Fonologijos ir morfonologijos skyriuje publikuotas M. Waldispühl (p. 21–41), tyrusios senovės islandų piligrimų vardų integraciją vidurio vokiečių aukštaičių rašomoje kalboje, darbas, iš kurio matyti, kaip tikrinė leksika tarnauja istorinei fonologijai ir grafematiškai tirti. Du straipsniai skirti oniminei fleksijai. Tai – Tanjos Ackermann (p. 43–79), diachroniškai tyrusios onimų fleksijos *-en* vengimo polinkius bei priežastis, ir Christiano Zimmerio (p. 81–111), sinchroniškai analizavusio asmenvardžių ir vietovardžių fleksiją, dažnai nesuderinamą su linksniavimo klase, darbai. Kristin Kopf (p. 113–136) straipsnis skirtas vokiečių kalbos leksemos *Gott* „Dievas“ vartosenos, ypač genetyvo, tyrimui. Iš žodžių darybos srities yra A. Lobin (p. 137–159) darbas, kuriame analizuojama, kaip laikomasi įprastų morfologijos principų priesaginiu būdu sudarant itališkų prekių pavadinimus, ir pastebėta daug bendrybių su apeliatyviniais vediniais. Taip pat žodžių darybai skirtas Carmen Scherer (p. 161–191) straipsnis, kuriame tiriama priesaginių vedinių dary-

ba iš politikų asmenvardžių ir nustatyta, kad priesaginiai deonimai yra tų pačių darybos tipų kaip iš apeliatyvų atsiradę vediniai, bet kitokio pobūdžio yra jų trumpiniai, o deoniminiai vediniai dažnai yra pejoratyvai.

Morfosintaksės skyriuje Andreas Klein (p. 195–224) tyrė veiksmožio *heissen* „vadinti“ vartoseną ir nustatė, kad pragermanų laikais buvęs tranzityvinis, šiandien šis veiksmoždis yra stipriai semantiškai išblukęs. J. Caro Reina (p. 225–257) pateikė tipologinį darbą, kuriame remdamasis romanų kalbomis analizavo, kaip vyksta diferencinio objekto žymėjimas (DOM) skirtingose onimų klasėse. Asmenvardžių morfosintaksei skirtas Alexanderio Werth (p. 259–284) darbas, kuriami onimai imti iš autentiškų pokalbių siekiant iširti, kiek gramatinių žymiklių galima panaudoti įvairiose vokiečių kalbos atmainose funkcionuojančiuose onimuose norint palengvinti referenciją. Pagal Berlyno toponimų vartoseną Ulrike Freywald, Damaris Nübling (p. 285–304) nustatė, kad onimo giminė priklauso nuo pavadinamo objekto ir tai būdinga ne tik redukuotiems – įvardinamo objekto pavadinimą praradusiems – toponimams, bet ir turintiems sutrumpėjusius kamienus, vediniams. Maria Thurmair (p. 305–329), remdamasi palyginimų asmenvardžiais, tyrė onimų deonimizaciją.

Pragmatikos skyriuje Rüdiger Harnisch (p. 333–346) kelia klausimą, kaip traktuoti kreipiniuose vartojamus asmenvardžius, vartosenos požiūriu neskiriančių nuo antrojo asmens įvardžių. Likę skyriaus tekstai yra iš sociopragmatikos. Vardų vartoseną vokiečių kalbose dialektuose tyrusios Simone Busley, Julia Fritzingler (p. 347–376) aptarė moteriškos ir niekatrosios giminių variantiškumą, argumentuojamą pragmatine funkcija, susidariusia distancijai reikšti. Anne Rosar (p. 377–396) analizavo onimų ir įvardžių referenciją vadinant moteris Idaro–Oberšteino dialekte ir pastebėjo, kad kalbėtojai referentą gali priskirti ir moteriškai, ir niekatrajai giminėms. Theresa Schweden (p. 397–423) dirbo su Pfalco dialektų sudėtinių konstrukcijų, rodančių priklausomybę, struktūra ir sociopragmatika bei nustatė jų vartosenos skirtumus.

Kaip pastebi aptariamojo leidinio sudarytojai (p. 14), šio rinkinio darbai patvirtina ypatingą vardų gramatiką, nors griežtos ribos tarp onimų ir apeliatyvų gramatikos nėra, o įvairūs reiškiniai onimikoje ir apeliatyvikoje vyksta nevienodai intensyviai. Iš leidinio straipsnių matyti, kad atliekami empiriniai tyrimai būtini ne tik naujoms žinioms apie vardų gramatiką įgyti, tačiau jie keičia teorines vadovėlines žinias apie mono-referentišką, apibrėžtą ir nuo konteksto nepriklausomą onimų pobūdį (plačiau žr. p. 15).

LITERATŪRA

Brendler, Andrea, Silvio Brendler 2004, *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik. Anlässlich des 70. Geburtstages von Karlheinz Hengst*, Baar: Hamburg.

Eichler, Ersnt, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger, Ladislav Zgusta 1995–1996, *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11(1)–11(2))*, Berlin, New York: de Gruyter.

Hough, Carole (Hrsg.) 2016, *The Oxford Handbook of Names and Naming*, Oxford: Oxford University Press.

Daiva SINKEVIČIŪTĖ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[daiva.sinkeviciute@flf.vu.lt]